

І одсек

Први одсек друма, који је ишао од Београда до Смедерева, пролазио је равним и брежуљкастим пределима. Богатство тих предела, и поред раних знакова запуштености, без сумње је утицало на развитак београдског и смеревског тржишта и на већи промет на друму између ова два места. Крај је био знатније заштићен због опасности од хајдучких упада преко Дунава и релативно позног померања турске границе према северу у Банату. Промет на овом одсеку Цариградског друма допуњаван је и речном пловидбом, а сам друм је био повезан путевима за Видин, Никопољ и остале подунавске градове, као и за Банат и Влашку.

МИРИЈЕВО. — Село у залеђу и по благим странама Мокролушког потока.³ Првобитно насеље било је, вероватно, у селишту које се налази подаље од села, на месту Смрдану. Ту постоје трагови старог села, за које сељаци кажу да је било мађарско, као и развалина цркве.⁴

³ Р. Николић, нав. дело, Насеља, 19, 1027.

⁴ Исто, 1028.

Место је напуштено, без сумње, због Цариградског пута, који је водио са западне стране села преко брда Лешја. Село је, сасвим вероватно, постојало и пре турског освајања. На то указује и словенско име села и чињеница да се помиње у првом турском попису ових области (1521—23). Ту је уписана, у поседу Бали-бега, мезра⁵ Мирине са приходом од 250 акчи.⁶ У следећем попису, из 1528. године, налази се село Мириновац, које се, вероватно, развило из мезре Мирине. Било је насељено власима; имало је 33 куће, 18 одраслих мушких глава и 3 мезре: Сланац, Ошљан и Сазлик, које су држали муслимани.⁷ Нешто касније, 1528—30. године, уписано је под именом Миријевци (други назив Мирине) са 15 кућа, 14 нежењених, једном мезром и местом где се жање трска. Укупан приход износио је 1.600 акчи.⁸ Под именом Миријево налазимо га у попису из 1536. Број становника је тада био нешто повећан, износио је 34 куће; у селу је становао и син спахије. Приход је остао непромењен.⁹ У другој половини XVI века, а можда и раније, Миријево је било вакуфско село и број његових становника био је и даље у сталном порасту. Године 1560. џемат муслимана бројао је 10 кућа; међу њима двојица су били војводе, двојица су поседовали чифлуке, а исламизираних је било четворо. Џемат хришћана имао је 38 кућа; сви су, осим примићура, поседовали баштине. Поред гајења разних житарица, бавили су се, како хришћани тако и муслимани, и виноградарством. Укупан приход износио је 11.062 акче.¹⁰ У време владавине Мурата III, у селу Миријеву било је 5 муслиманских кућа и 9 чифлука, хришћанских кућа било је 60, укупан приход износио је 17.564 акче,¹¹ с тим што су у синору Миријева имали поседе и становници других села.

Миријево се, значи, током XVI века развило из мезре у село са приличним бројем становника.

МАЛИ МОКРИ ЛУГ. — Село у изворишту Мокролушког потока. Ф. Каниц сматра да се овде налазила римска *Mutatio ad sextum*, прва станица на путу од *Singidunum*-а за *Viminacium*. На брежуљку северно од села видео је и остатке једног кастела, који сматра римским.¹² За каснији период, међутим, недостају подаци; само се године 1560. помиње ливада Пири-аге на месту Мокри Луг код Београда.¹³ На Мокролушком потоку, код села Велики и Мали Мокри Луг, постоји

⁵ Као што је познато, мезра значи и старо селиште, напуштено или расељено село. Да би се једно село могло сматрати или прогласити мезром, морало је, значи, имати мање или више јасне трагове ранијег села (Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića, Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, *Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, II, Sarajevo, 1964, 133*).

⁶ Исто, *Турски извори за историју Београда*, 25. Р. Николић је сматрао да није старије од XVIII века (Р. Николић, *нав. дело, Насеља, 2, 1028*).

⁷ Х. Шабановић, *нав. дело, 69, 70*.

⁸ Исто, 239.

⁹ Исто, 395, 396.

¹⁰ Исто, 529, 530. Исте године приход бејтул мала од иметка одсутних и несталих лица села Миријева, Горњих и Доњих Сланаца и Вишњице износио је 600 акчи годишње (Исто, 533).

¹¹ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 181.

¹² М. и Д. Гарашанин, *нав. дело, 130; Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, Археолошки институт, Београд, 1965, 49*.

¹³ Х. Шабановић, *нав. дело, 451*.

данас локалитет Голема ливада. По народном предању, данашња села Мали Мокри Луг и Велики Мокри Луг најпре су се звала Мокри Лугови и куће су им биле у селишту. У време првог устанка настанили су се становници на данашњим местима и од тада постоје села Велики и Мали Мокри Луг.¹⁴ О. Д. Пирх, међутим, помиње у свом путопису само циганско село Мокри Луг, пола сата удаљено од друма;¹⁵ Јоаким Вујић такође.¹⁶

ЛЕШТАНИ. — Главни део овог села је под бродом Забраном на левој обали реке Болечице. На подручју Лештана, у каменолому, откопано је једно налазиште за које се претпоставља да припада палеолиту.¹⁷ Постоје и остаци цркве на десној обали реке Болечице,¹⁸ што је несумњив доказ да је и у средњем веку овде постојало неко насеље. У турском попису из 1521—23. године, међу царским хасовима у београдском кадилуку забележена је „мезра Драгилић код брда Лештан“ са годишњим приходом од 200 акчи.¹⁹ Већ у следећем попису, из 1528. године, јавља се село Лештани, док се мезра Драгилић више не помиње, па је могуће претпоставити да је овде реч о истом месту. У селу је тада било 18 влашких кућа и 19 одраслих глава, док је муслимана било једна кућа и 2 одрасле мушке главе; у село је била уписана мезра Калуђер;²⁰ данас постоји локалитет Калуђерица код села Калуђерице и Лештана. Село је, значи, у сваком случају постојало, ако не раније, а оно 1528. године²¹ и било је, веома вероватно, у данашњем селишту, километар далеко од села, поред реке Болечице. По предању, становници су напустили то место због близине Цариградског друма.²² Према попису из 1528—30. године, у Лештанима су биле 43 куће и 1 неожењен; укупан приход са мезром Калуђер износио је 4.238 акчи.²³ Број становника је и 1536. године готово неизмењен: 33 хришћанске куће, 4 неожењена, 1 примићур и 2 муслимана, укупан приход 4.000 акчи.²⁴ У другој половини XVI века, међутим, број становника је знатно опао; 1560. године износио је 17 хришћанских кућа, 5 неожењених и 2 муслимана, од којих је један био исламизиран; приход је износио 4.135 акчи.²⁵ Пред крај XVI века опет се нешто повећао; у време владавине Мурата III било је у селу 30 кућа, док је приход износио 5.411 акчи.²⁶ Поред земљорадње, становништво се, изгледа, доста интензивно бавило и сточарством; пред крај XVI века овде је забележено, одсеком, 350 глава ситне стоке.²⁷ Током XVII века изгледа да

¹⁴ Р. Николић, нав. дело, Насеља, 2, 1039.

¹⁵ О. Д. Пирх, нав. дело, 46.

¹⁶ Ј. Вујић, нав. дело, 42.

¹⁷ Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, 11.

¹⁸ Исто, 189.

¹⁹ Х. Шабановић, нав. дело, 25.

²⁰ Исто, 65, 66.

²¹ Р. Николић сматра да Лештани спадају у ред оних села која нису старија од XVIII века (нав. дело, Насеља, 2, 1031).

²² Исто.

²³ Х. Шабановић, нав. дело, 222, 223.

²⁴ Исто, 386, 387.

²⁵ Исто, 523.

²⁶ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 179.

²⁷ Дефтер овчарине и торовине за кадилуке Београд, Смедерево и Јагодину No 21 (1596), 52/12.

се становништво овог села знатно повећало, јер је уписан приход од 39.000 акчи.²⁸ Поред близине Цариградског друма, на промену броја становника без сумње је имала утицаја и река Болечица, која је често плавила село и сеоска имања.

МЕДОШЕВАЦ или МЕДОШЕВЦИ. — Данас ово село не постоји, али, пошто је средином друге половине XVI века чувало, заједно са селом Врбицом, дербенд Лештан,²⁹ претпостављамо да се налазило негде око села Лештана односно брда Забрана. Иначе, ово село се јавља већ у попису из 1528. године; тада је имало 11 домова и 13 одраслих мушких глава, сви су имали влашки статус.³⁰ Нешто касније, село је имало 12 домова, а приход је износио 2.111 акчи.³¹ Године 1536. број становника је нешто повећан: 11 кућа и 3 неочењена, приход 1.600;³² 1560. године 11 кућа и 5 неочењених, приход 2.800;³³ 1572. године 16 кућа, 1 неочењен, приход 3.018,³⁴ и у време владавине Мурата III 17 кућа, 1 мартонос, приход 4.000.³⁵ Број становника овог села је, као што се види, током читавог XVI века био мали и није достигао ни 20.

ВРБИЦА или ВРБИЦЕ. — Ни ово село данас не постоји. Као што је већ поменуто, налазимо се негде код села Лештана односно брда Забрана. Уколико не постоје два села истог имена, ово село се први пут јавља у попису из 1528—30. године. Тада је имало 6 кућа које су давале порезе у износу од 707 акчи.³⁶ И 1536. године број становника је готово неизмењен: 5 кућа и 1 неочењен, а приход износи 900 акчи.³⁷ У другој половини XVI века становништво се знатно повећало: 1560. године — 21 кућа и 2 неочењена, приход 4.408;³⁸ 1572. — 22 куће и 7 неочењених, приход 4.862;³⁹ а у време владавине Мурата III: 35 кућа и 1 неочењен, приход 4.000 акчи.⁴⁰

БОЛЕЧ. — Налази се на обема обалама Гурбет дола, десне притоке Болечице. М. Ђ. Милићевић је забележио да се налази на Цариградском путу, три сата југоисточно од Београда.⁴¹ Постојање античког

²⁸ Део пописа зијамета у Смедеревском санџаку No OAK 171/37 (s. d.), 374.

²⁹ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 206.

³⁰ X. Шабановић, нав. дело, 80. Већ поменуто везивање Медошевца с Врбицом и оба села за дербенд Лештан показује да ту није реч о селу Медошевцу у комуни Лазаревцу (Исто).

³¹ Исто, 149.

³² Исто, 314.

³³ Исто, 510.

³⁴ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 206.

³⁵ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 174, 175.

³⁶ X. Шабановић, нав. дело, 204. Поменути аутор претпоставља да је ово село идентично са селом Малом Врбицом, које се помиње у претходном попису и да се налази јужно од Амерића (Исто). Међутим, пошто становници овог села у другој половини XVI века чувају дербенд Лештан заједно са становницима села Медошевца, верујемо да су се оба села налазила у близини села Лештана.

³⁷ X. Шабановић, нав. дело, 380, 381.

³⁸ Исто, 511.

³⁹ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 207.

⁴⁰ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 175.

⁴¹ М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 105.

налазишта⁴² и „мађарског“ села на овом простору несумњив је доказ старине насеља. До 1813. године село је било на данашњем селишту, које се налази на десној обали Болечице, испод гробља.⁴³ Турци су, изгледа, затекли знатно насеље, јер је 1528. године, када је први пут убележено, у Болечу било 70 кућа, 69 одраслих мушких глава, 1 ратај и 4 одрасле мушке главе.⁴⁴ Могућно је, такође, пошто су у питању власи, да је целокупно становништво и новонасељено. Од 1536. године, а можда и раније, село има дербенцијски статус. У њему су тада биле 42 куће и 3 неожењена; приход, по обичају дербенцијском, износио је 3.000 акчи.⁴⁵ У каснијим пописима број становника у овом селу изгледа овако: 1560. — 35 кућа, приход 3.192;⁴⁶ нешто касније — 42 куће, 3 неожењена, приход 2.000;⁴⁷ 1572. — 36 кућа, 8 неожењених, од тога су само 24 били дербенције, приход 4.773;⁴⁸ и у време владавине Мурата III — 52 куће, приход 5.000 акчи.⁴⁹ Близу села водио је друм; дамија и паланчица, које су биле подигнуте покрај пута, без сумње су из каснијег времена. Број становника Болеча је током XVI века, као што се види, био променљив. Највећи је био у првом попису, из 1528. године.

ПЛАВИНЦЕ (други назив: ЛУПА ГЛАВА). — Данас се њиве у атару села Заклопаче зову Плавинце,⁵⁰ док је Лупоглав локалитет северозападно од Гроцке.⁵¹ То значи да се ово село, уколико није дошло до знатнијег померања, налазило негде на том простору. У дефтеру је забележено да је то крај пун опасности, и зато је село 1560. године добило дербенцијски статус. Тада је у њему било 5 кућа и 1 неожењен; сви су били дербенције; приход је износио 398 акчи.⁵² До краја XVI века број становника је нешто порастао; 1572. било је 8 кућа и 10 неожењених; сви су, опет, вршили дербенцијску службу. Приход је износио 1.000 акчи.⁵³ У време владавине Мурата III број кућа се повећао на 16, а приход је износио 1.600 акчи.⁵⁴

ГРОЦКА (ХИСАРЛИК). — Данас варошица на Дунаву с обе стране Грочанске реке, десне притоке Дунава. Ф. Каниц сматра да је овде била римска *Mutatio ad sextum miliarē*.⁵⁵ Иначе, ово подручје је богато и многобројним средњовековним налазима.⁵⁶ Утврђење у Гроцкој по-

⁴² М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 129; *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II, 49. Постоје и случајни налази из металног доба (*Исто*, 27).

⁴³ Р. Николић, нав. дело, *Насеља*, 2, 1008—1011.

⁴⁴ Дефтер влаха Смедеревског санџака No 1011 (1528), 243.

⁴⁵ Смедеревски дефтер No 187 (1536), 119.

⁴⁶ Смедеревски дефтер No 316 (1560), 161.

⁴⁷ Смедеревски дефтер No МХТ 629 (s. d.), 111.

⁴⁸ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 174, 175.

⁴⁹ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 154.

⁵⁰ Читање овог имена као Плавница је, значи, погрешно (*Х. Шабановић*, нав. дело, 572).

⁵¹ Ср. Поповић, нав. дело, 53.

⁵² Х. Шабановић, нав. дело, 572.

⁵³ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 175.

⁵⁴ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 154.

⁵⁵ М. и Д. Гарашанин, нав. дело, 130. Откривен је, такође, и низ историјских налаза (*Исто*, 27).

⁵⁶ *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II, 245, 72.

миње се у време Сулејмановог похода на Београд — конак у Хисарлику — што значи да је подигнуто пре 1521. године. Чак, можда, знатно раније, јер се 1526. назива Стари Хисарлик (*Eski Hisarlik*).⁵⁷ Село које је ту постојало пред крај двадесетих година, тада је бар први пут забележено, развило се средином XVI века у варош с извесним бројем муслиманског становништва. Ипак, број становника Гроцке је током читавог XVI века мали и зато је она, упркос утврђењу и посади, готово на све путописце остављала утисак села. У попису из 1528/30. у Гроцкој су биле само 22 куће и 2 неожењена.⁵⁸ Шездесетих година варош Гроцку насељавају муслимани — 11 кућа и 1 неожењен, и хришћани — 28 кућа и 13 неожењених; већина је уживала баштине.⁵⁹ Седамдесетих година број становника упадљиво опада; муслиманских кућа је било свега 6, а хришћанских 8 и 2 неожењена. Ови последњи вршили су дербенцијску службу.⁶⁰ У време владавине Мурата III број хришћанских кућа поново се повећава; сада износи 43 и сви имају статус дербенција.⁶¹

Насеље се налазило на десној обали Грочанске реке; ту су, у колибама покривеним сламом и трском, становали хришћани.⁶² На улазу у насеље налазио се један каравансарај, који је могао да прими око 200 коња. У стаји је било око 240 огњишта, а испред две собе са огњиштима и два одељења са сеном и јечмом. Пред зградом је била чесма.⁶³ Кикле налази овде два лепа хана или каравансараја, а у близини насеља, преко речице Гроцке, мост који је био врло лепо саграђен и врло чврст иако сав од дрвета.⁶⁴ Евлија такође помиње два мала хана.⁶⁵

С друге стране реке, на брежуљку, налазило се утврђење. Била је то обична четвртаста тврђавица која је средином XVI века још утврђена високим белим плотом од дрвета и земље, са дрвеним кулама на угловима.⁶⁶ Евлија је описује као четвороугаону паланку чији опсег износи 400 корака.⁶⁷ Унутра се налазила џамија, подигнута у време султана Сулејмана II,⁶⁸ а по Евлији још и складиште муниције и житни магацин.⁶⁹ Доста је вероватно да је тврђава непосредно после пада Београда била напуштена.⁷⁰ Средином XVI века покљоњена јој

⁵⁷ Feridun Bey, нав. дело, I, 514, 566.

⁵⁸ X. Шабановић, нав. дело, 241.

⁵⁹ Исто, 574—577.

⁶⁰ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 177, 178.

⁶¹ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 156.

⁶² P. Matković, нав. дело, Rad JAZU, CXVI, 54.

⁶³ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 5.

⁶⁴ P. Самарџић, нав. дело, 195.

⁶⁵ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 69.

⁶⁶ M. A. Pigafetta, изд. P. Matković, нав. дело, Starine, XXII, 181.

⁶⁷ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 69.

⁶⁸ Године 1581—82. за поправку часне џамије покојног султана Сулејмана у паланци Гроцкој... 3.000 аспри (Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 13). У попису посаде из 1572. међу мустахфизима тврђаве уписани су хатиб и муџезин [Смедеревски дефтер No 517 (1572), 1777, 1778]. А пошто их у попису из 1560. не налазимо (X. Шабановић, нав. дело, 574—577), то би можда значило да је џамија подигнута после 1560. године.

⁶⁹ Evlija Celebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 69.

⁷⁰ У списку посада у турским тврђавама од Илока до Никопоља из 1529. уопште се не помиње посада у Гроцкој (M. Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, I, Zagreb, 1914, 152).

је, изгледа, већа пажња због хајдучких напада преко Дунава. Но, први подаци којима располажемо потичу тек из 1560. године. Тада су посаду ове тврђаве сачињавали џемат мустахфиза — диздар и 38 војника; међу њима су били двојица тобџија, џемат азапа — ага и 11 војника, и џемат мартолоса — 24 војника, сви хришћани.⁷¹ Дванаест година касније, број чланова посаде је нешто измењен: џемат мустахфиза — диздар, хеџаја, хатиб, муџезин и 36 војника, међу њима двојица тобџија, као и раније, џемат азапа—ага, двојица серода и 8 војника, и џемат мартолоса неизмењен.⁷² У време владавине Мурата III број азапа се попео на 17, мартолоса је сада било свега 15, док је број мустахфиза остао исти.⁷³

Становништво вароши бавило се и пољопривредом: гајењем житарица и виноградарством. Винограде, као и кошнице, држали су у знатној мери и чланови посаде, мустахфиза и мартолоси. Годишњи приход Гроцке попео се од 684 акче, колико је износио двадесетих година,⁷⁴ на 7.000.⁷⁵

Извесну улогу у привредном животу насеља играло је и пристајиште на Дунаву.⁷⁶

Ипак, Гроцка није успела да се развије у неко знатније трговачко место, вероватно због близине Београда. На свом путу кроз нашу земљу Евлија Челебија не налази овде ни чаршију ни пазар.⁷⁷ Тек касније, у XVIII веку, Гроцка ће добити већи значај. У времену о коме је овде реч то је само обично утврђење које бди над безбедношћу тога краја и пута који кроз њега пролази.

СМЕДЕРЕВО. — Улога Смедерева у Турској, а посебно на Цариградском друму, била је у знатној мери предодређена већ самим тим што су Турци задобили утврђен град и што су га могли користити према својим потребама. Једна од највећих тврђава на Балканском полуострву, можда највећа после цариградске, по чијем је узору и грађена, Смедерево је служило Деспотовини као последњи бастион пред турским навалама; прислоњено уз Дунав, оно је своје капије увек могло отворити на тој страни, да његова посада нађе уточиште у Угарској. Турци су, напротив, гледали Смедеревом у правцу севера. Док нису освојили Београд и потукли Угре на Мохачу, оно им је могло послужити не само као брана од хришћанских продора већ и као база за нова освајања. У тој улози је остало, свакако у мањој мери, и до пада Темишвара и освајања Баната 1551/52. године. После тога, Смедерево је било једна од оних турских северних тврђава, полузапуштених, које су одржаване због евентуалних залета са севера и као место које је служило за припремање турских похода, где су се сакупљале трупе да се одатле пребаце у београдски логор. Поред тога, положај Смедерева, на Дунаву, код ушћа Језаве и у близини утока Мораве, давао је том граду посебну улогу у организацији саобраћаја

⁷¹ X. Шабановић, нав. дело, 574—577.

⁷² Смедеревски дефтер No 517 (1572), 177, 178.

⁷³ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 156.

⁷⁴ X. Шабановић, нав. дело, 241.

⁷⁵ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 156.

⁷⁶ Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 12, 13, 14, 15.

⁷⁷ Evlija Čelebi, изд. H. Šabanović, нав. дело, 69, 70.

и одржавању шајкашких одреда Турске на Дунаву. У целокупном систему речне пловидбе и војних одреда на рекама широм простране Паноније, Турска је морала одржавати, поред скела, пристаништа, арсенала и низа других установа речне пловидбе, и неколико значајних утврђења на погодним положајима која су имала не само ту улогу, него су служила и за координацију копнених одреда и тврђавских посада са институцијама речне пловидбе. Поред Коморана, Будима, Острогона, Вуковара, Београда и других, такву је улогу, без сумње, играло и Смедерево. Можда је у овоме и разлог што је Цариградски друм дуго времена, а једном варијантом и стално, ишао од Београда на Смедерево, а није раније скретао ка југу. Занимљиво је да је варијанта пута која је у другој половини XVI века скренула пре Смедерева ка југу, у ствари, настала у време кад су Турци почели напуштати систем својих подунавских тврђава и занемаривати оно садејство између копнених и речних снага на том подручју до којег је дошло у току њиховог освајања Угарске, кад су они много од тог система наследили. Тада се јављају и знаци занемаривања Београдске тврђаве.

Положај Смедерева постао је значајан не само због тога што је оно било повезано с Цариградским друмом, већ и зато што је преко њега одржаван део саобраћаја с Банатом, Влашком и Ердељом. Све до Силистрије Турци нису имали тако прикладну тврђаву са ушћем једне реке у Дунав, са скелом, системом речних рукаваца и утоком једног јужног пута као што је било Смедерево. Ово су, можда, најглавнији разлози што је смедеревска тврђава добила своју улогу под Турцима и што је око ње, на околној равници и на брежуљцима поникло и подграђе, најзнајтније између Београда и Софије.

Деспот Бранковић подигао је смедеревски град 1430. године у пределу где се већ од античких времена налазио читав систем речних и прибрежних утврђења; најближа Смедереву била је римска Vinseia, станица на војном путу Singidunum — Viminacium,⁷⁸ а у средњем веку, на ширем подручју града, изгледа на Југову, постојао је град Смедерево. Био је, без сумње, знатан, јер је у њему седео епископ.⁷⁹ Већ самим тим деспот је одредио Смедереву положај и улогу који су били у зависности од места на којем је подигнуто. Турско освајање довело је само до мањих и делимичних рушења тврђаве, тако да су Турци извесним поправкама и дозиђивањима могли тврђаву и даље користити за своје потребе. Они су, вероватно, најпре подигли три полигоналне артиљеријске куле на три угла града, као и спољни ниски зид око целога града који их је спајао.⁸⁰ То је било неопходно за нови начин ратовања, у коме је све више места заузимало тешко артиљеријско оружје. У складу с тим извршене су, сасвим сигурно, и друге преправке бедема и кула. Турци су, без сумње, поред постојећих наслеђених зграда које су улазиле у комплекс бедема, током времена подигли још низ, вероватно већим делом импровизованих, грађевина,

⁷⁸ Археолошки споменици и налазишта у Србији, II, 42.

⁷⁹ Ст. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, Београд, 1908, 36—39.

⁸⁰ На једној кули постоји натпис да је подигнута 1479/80. године. Вероватно су све три подигнуте истовремено (Г. Елезовић, *Турски споменици*, I, 1, 184).

јер осим темеља двеју већих зграда у Малом граду и једног хамама у Великом граду, није ништа више сачувано.⁸¹ А можда су за разна складишта служиле једним делом и градске куле. За смештај муниције и ризнице зна се поуздано да су коришћене куле Малога града.⁸² Ту су се, по сведочанству Евлије Челебије, налазиле још само куће диздара, његовог ћехаје и имама.⁸³ Све остале грађевине, првенствено војног карактера, као радионице, тополивница, магацин за кола и друге,⁸⁴ налазиле су се, највероватније, на простору Великог града. Ту је становала и посада града, можда у оној другој згради са дунавске стране која се види на плану Смедерева из 1738. године.⁸⁵ А могуће је да су као војнички станови служиле и зграде грађене од слабог материјала. У Великом граду налазило се једно, а можда и више складишта за храну,⁸⁶ затим султаново стовариште соли,⁸⁷ бозахана, велика тржна вага, царинарница,⁸⁸ један хамам чији се темељи и данас познају,⁸⁹ као и темељи трију зграда за које се не зна чему су служиле.⁹⁰ Посебну целину са низом потребних зграда, као, на пример, за чување кајака,⁹¹ и уређајима речне пловидбе, представљало је пристаниште. У његовом склопу налазило се бродоградилште, чије постојање посредно потврђује изванредан број калафатчија међу члановима градске посаде.⁹²

Пошто је Смедерево све до освајања Темишвара и Баната, 1551/52. године, имало статус граничног града, у њему је стално боравила и одговарајућа посада. Њен број је био нарочито велики у време до освајања Београда. Тако, 1488. године, он износи 1.690 људи (мустах-физи, тобџије, пушкари, зенберекчије, мартолови, азапи и фариси).⁹³ Пет година пре освајања Београда њен број је износио 720, с тим што се састав донекле мења: тобџије, пушкари, зенберекчије, клесари, неџари, мартолови и ковачи. Посади је припадао и џемат Цигана који су обављали ковачке радове. Осим њих, постојали су и неки помоћни одреди који су живели у самом месту или по околним селима.⁹⁴ После пада Београда, посада се знатно смањила; крајем двадесетих година броји 419 људи.⁹⁵ Чертрдесетих година долази поново до знатног по-

⁸¹ Па ипак, не мора да значи да грађевина од тврдог материјала није ни било; ископавања која су ту вршена нису, наиме, приведена крају.

⁸² Evlija Čelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 311.

⁸³ Исто.

⁸⁴ Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 10, 26. За потребе тополивнице два села су доносила угаљ [Смедеревски дефтери No 517 (1572), 106; No 184 (Мурат III), 95].

⁸⁵ А. Дероко, *Смедеревски град*, Старинар, II, Београд, 1951, 76.

⁸⁶ Једно складиште се налазило код џамије, односно раније цркве Благовештења [Смедеревски дефтер No 978 (1528—30), 70].

⁸⁷ Н. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 5.

⁸⁸ Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 16.

⁸⁹ Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 63.

⁹⁰ А. Дероко, нав. дело, Старинар, II, 75.

⁹¹ Године 1574—75. одређена је suma од 500 акчи за поправку крова кајикхане (Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 10).

⁹² Током XVI века њихов број се кретао од 8 до 10 [Смедеревски дефтери No 1007 (1516), 15; No 135 (1521—23), 2; No 316 (1560), 88; No 184 (Мурат III), 86].

⁹³ Серија Kâmil Kepadži No 4725, 17, 18—31, 38—67.

⁹⁴ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 9—20.

⁹⁵ Смедеревски дефтер No 978 (1528—30), 6—12.

раста: 757 војника, од којих 417 азапа,⁹⁶ без сумње због турских ратова на северу. После тог времена број се коначно устаљује. Током друге половине XVI века износи најпре нешто преко 400,⁹⁷ а затим 242. Ово, као и чињеница да се у посади налази велики број азапа, несумњиво доказује да је смедеревска тврђава и после пада Темишвара сачувала, у знатној мери, своју стратегијску важност. На бедемима Смедерева налазили су се увек спремни топови, чији је број, изгледа, био знатан,⁹⁸ а вршене су стално и поправке кула и разних зграда које су улазиле у комплекс тврђаве.¹⁰⁰ Што овај град оставља на путописце суморан и више лош него добар утисак, разлог је извесна запуштеност, типична за исламску цивилизацију уопште.

На простору Великог града живео је, поред посаде, и већи део муслиманског становништва Смедерева. Ово насеље је настало, изгледа, веома рано, јер две махале у њему носе име по месциду Мехмед-бега сина Минет-беговог,¹⁰¹ смедеревског санџакбега од 1459. до 1463. Већ 1487. године помињу се у Смедереву 143 дућана, што, разумљиво, не мора да буде и коначан број.¹⁰² Почетком XVI века у Смедереву је забележено 7 махала са 181 кућом, 76 дућана (од којих 21 порушен), 48 одаја (*hücre*) које су, вероватно, служиле као занатске радионице, затим 4 месцида и џамија султана Мехмеда, можда ранија црква Благовештења.¹⁰³ Насеље се током XVI века знатно повећало; највеће је седамдесетих година; тада је у њему било 15 махала, односно 297 кућа и 5 нежењених.¹⁰⁴ Пред крај XVI века долази, међутим, до извесног опадања и број махала се смањује на 11, а број кућа износи 201.¹⁰⁵

По сведочанству Евлије Челебије, у тврђави су се, осим цареве, налазиле још две џамије, две медресе, десет мектеба за основну наставу, три текије, од којих је била нарочито позната Гази Бали-бегова у близини сахат-куле. У тврђави су се још налазили: један веома удобан хамам и два трговачка хана. Број кућа, које су биле покривене ћерамидом и даскама, достигао је хиљаду. Иначе, биле су приземне или на спрат. Улице у граду покривене су дрвеним гредама;¹⁰⁶ калдрму од дасака помиње и Х. Дернашвам.¹⁰⁷ Ово је, без сумње, учињено због тога што је Дунав, надолazeћи, често плавио Смедерево и стварао

⁹⁶ Регистар војничких плата Смедерева, Београда и Осијека No МХТ 567 (1541), 3—26.

⁹⁷ Смедеревски дефтер No 330 (1589), 1.

⁹⁸ Смедеревски дефтери No 316 (1560), 83—89; No 184 (Мурат III), 85—87.

⁹⁹ Тако се, на пример, осамдесетих година одређује сума од 10.000 акчи за потребе топова бадалушка (Фонд 6. арх. јед. 9, Белград, 18). По једном извору, 1576. године било је у смедеревској тврђави 35 ових топова (I. H. *Uzunçarşılı, Kapikulu osaklari*, II, 81).

¹⁰⁰ Фонд 6, арх. јед. 9, Белград, 26, 14, 10, 16.

¹⁰¹ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 6.

¹⁰² Рачуни трошкова царске кухиње No O 91, 489.

¹⁰³ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 6, 7, 22, 23.

¹⁰⁴ Смедеревски дефтер No 517 (1572), 91—93. Треба истаћи да овај број не мора да буде сасвим поуздан будући да се у пописима не наглашава увек где се која махала налази.

¹⁰⁵ Смедеревски дефтер No 184 (Мурат III), 82, 83.

¹⁰⁶ *Evlia Celebi*, изд. H. Šabanović, нав. дело, 311.

¹⁰⁷ H. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 261.

у њему баруштине и блатишта која су се после тога дуго сушила, тако да се без ове дрвене калдрме није могло пролазити улицама.

Из тврђаве се кроз четвороструку капију,¹⁰⁸ преко дрвеног моста,¹⁰⁹ улазило у варош. Она је насељена после 1576, јер су те године, приликом напада Змаја Огњеног Бука, Турци спалили старо подграђе да га непријатељ не би користио и повукли се у град.¹¹⁰ Изгледа, међутим, да се нова варош доста брзо подигла, јер 1516. године ту постоји 8 хришћанских и 3 муслиманске махале, односно 65 муслиманских кућа и 77 хришћанских кућа и 85 удовица, као и 23 дубровачка трговца.¹¹¹ Тада је, у ствари, варош и достигла свој највећи обим. Јер после пада Београда број хришћанских махала смањује се најпре на 7—38 кућа и 83 удовице,¹¹² а затим на 4, односно на 81 кућу и 99 удовица.¹¹³ У другој половини XVI века долази поново до пораста становништва; број муслиманских махала се пење на 6, а хришћанских на 7; осим њих, као становници вароши појављују се и Јевреји.¹¹⁴ Што се тиче дубровачке колоније, на основу фрагментарних података¹¹⁵ може се закључити да је она били знатна. Била је то пространа варош са 367 дућана и занатских радионица (од којих 24 порушене), једним караван-сарајем, три месцида, једном џамијом, четири завије, једним или два хамама и јавном кухињом (имарет).¹¹⁶ Хришћани су, поред старе цркве на гробљу, која на својим зидовима носи многобројне записе из разних времена и која и данас постоји, имали, сасвим вероватно, и једну или више цркава у вароши, јер хришћанске махале, углавном, носе име по неком свештенику. Средином XVI века, на пример, живело је у Смедереву 8 свештеника.¹¹⁷ Ту је, све до почетка XVII века, било и седиште бискупије, јер је у вароши било и нешто католика.¹¹⁸

Становништво вароши бавило се већином трговином и занатима. Забележени су, и то само међу муслиманима, сарачи, бербери, касаци, кројачи, кожари, књиговесци, халвације, папуције, чизмари, бојације, пекари, травари и бакали. Осим тога, и хришћани и муслимани, па и чланови посаде, имали су поседе у околини града; судећи по дажбинама, највише је било винограда.¹¹⁹ Хришћани су још гајили житарице, држали баште, а бавили су се у знатној мери и сточарством — године

¹⁰⁸ Evlija Čelebi, изд. Н. Šabanović, нав. дело, 311.

¹⁰⁹ Н. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 5.

¹¹⁰ К. Лиречек, *Историја Срба*, I, Београд, 1952, 411.

¹¹¹ Смедеревски дефтер No 1007 (1516), 8, 9, 20.

¹¹² Смедеревски дефтер No 135 (1521—23), 2.

¹¹³ Смедеревски дефтер No 978 (1528—30), 6.

¹¹⁴ Смедеревски дефтери No МХТ 629 (s. d.), 31; No 316 (1560), 83—85, 89; No 517 (1572), 92—94, 97; No 184 (Мурат III), 82—84.

¹¹⁵ Године 1516. у Смедереву су уписана 23, а почетком двадесетих година 19 дубровачких трговаца [Смедеревски дефтери No 1007 (1516), 31; No 135 (1521—23), 2], а 1535. помиње се капелан дубровачке колоније у Смедереву (Ј. Тадић, *Дубровачка архивска грађа о Београду*, I, Београд, 1950, 7).

¹¹⁶ Смедеревски дефтери No 978 (1528—30), 69—73; No МХТ 629 (s. d.), 35.

¹¹⁷ Смедеревски дефтер No МХТ 629 (s. d.), 40.

¹¹⁸ Ј. Радонић, *Римска курија и југословенске земље од XVI до XIX века*, САН, Београд, 1950, 30, 88.

¹¹⁹ У време Мурата III целокупан приход од хришћана Смедерева износио је 130.000 акчи, а приход од шире становника вароши, једне мезре и манастира — 80.610 акчи (Смедеревски дефтер No 184, 84).

1596. приход од ситне стоке становника Смедерева износио је, одсеком, 1.500 акчи,¹²⁰ што представља прилично велику суму — као и риболовом.¹²¹

Већина становника подграђа живела је у ниским дрвеним кућама у које се, како каже један путописац, није могао сместити човек с коњем и колима. Свуда су били постављени ниски и високи мостови, јер се, нарочито после кише, ово место претварало у право блатно језеро, тако да су поред мостова, на обема странама, у највећим улицама стајале смрдљиве каљуге.¹²²

Изван вароши, на западној страни, налазило се гробље, које се простирало „далеко кроз поља“.¹²³

Према истоку, преко Језаве, близу њеног ушћа у Дунав, постојао је дрвени мост (помиње се први пут 1490. године¹²⁴) који је спајао Смедерево с источним крајевима Србије и западном Бугарском.

Близина Дунава, којим се могло пловити на исток и на запад, могућност да се лако комуницира с богатим прекодунавским земљама као и унутрашњошћу Србије, било да се користе речни токови или Цариградски друм, учинили су да Смедерево добије изразито трговачки карактер. Зато, када је реч о историји турског Смедерева, на првом месту треба истаћи ту његову посредничку улогу у трговачком промету на овом подручју. Чак и у време када Смедерево као погранична тврђава бде над тек освојеном Србијом, и касније, када га Цариградски друм напушта скрећући ка Коларима, овај град нимало не губи свој наглашени трговачки значај. Напротив, у периоду до 1521. године Смедерево, захваљујући подједнако и чињеници да се налази на граници и интензивној трговини, доживљава чак успон и добија физиономију коју ће, не много измењену, задржати током XVI века. О врсти робе и путевима којима је она стизала у Смедерево или одношена даље даје податке закон за смедеревску скелу из 1516. године. Били су то пољопривредни производи, стока, со, заробљеници, тканине и др. Саобраћај са Угарском обављао се Дунавом, а из унутрашњости земље роба је стизала Моравом, на коњима или колима. Приход од царине смедеревске скеле износио је 1516. године 43.000 акчи,¹²⁵ и то најочигледније показује обим трговачког промета. Примера ради, поменућемо да је приход београдске скеле 1536. године био знатно мањи; износио је 25.000 акчи.¹²⁶ Овакав велики промет условљавао је и одређену организацију пристаништа. Но, о овој једва да се нешто зна. Ту су, без сумње, постојале одговарајуће пристанишне зграде. Од служ-

¹²⁰ Дефтер овчарине и торовине за кадилуке Београд, Смедерево и Јагодину No 21 (1596), 52/13.

¹²¹ Б. Храбак, *Риболов и рибља пијаци у Београду у XV и XVI веку*, Годишњак Музеја града Београда, VII, 1960, 60.

¹²² Н. Dernschwam, изд. Fr. Babinger, нав. дело, 261.

¹²³ Исто, 6.

¹²⁴ Рачуни царске кухиње No O 91, 492.

¹²⁵ Смедеревски дефтер No 107 (1516), 22. У ствари, ово није потпуна сума, већ само део који је припадао султановом хасу; износ другог дела, који је спадао у хас мирливе, немогуће је установити, јер је уписан са низом других прихода (Исто, 35).

¹²⁶ Х. Шабановић, нав. дело, 267.

беника помињу се писар, надзорник пристаништа (дидебан) и мубашир.¹²⁷

Освајање Београда није остало без последица на развитак Смедерева. Подизање новог не само управног него и привредног средишта у близини Смедерева, које је такође имало све природне услове за развитак, чак и низ предности у односу на Смедерево, изазвало је, неминовно, опадање града на ушћу Језаве. Најпре долази до незнатног,¹²⁸ а затим, крајем двадесетих година, до знатнијег смањивања броја становника.¹²⁹ Но, далеко више опао је трговачки промет који се обављао преко смедеревског пристаништа. Непосредно после пада Београда приход од ове скеле износио је само 13.153 акче.¹³⁰ Ипак, изгледа да већ средином XVI века, а можда и раније, Смедерево доживљава поновни успон.¹³¹ Седамдесетих и осамдесетих година то је велики град, по броју махала готово раван Београду, са веома интензивном трговином. Поред страних трговаца, углавном Дубровчана, у граду постоји и знатан број домаћих, и то, изгледа, искључиво међу муслиманским становништвом. Међу дубровачким трговцима који су почетком друге половине XVI века пословали у Смедереву нарочито су се истицали Јован Дабојевић и Никола Ивановић. Поменимо да је висина њиховог задужења у 1586. години износила 4.357 дуката и 17 динара.¹³² Значајно средиште, у које су смедеревски трговци носили вишкове пољопривредних производа који су се из Србије и прекодунавских земаља сливали у овај град, био је Будим. Тако је, на пример, 1571. године стигло у Будим 28, а 1573. године 12 теретних бродова из Смедерева. Власници ових бродова — сефине, насад — од којих су неки ишли и два пута годишње, били су муслимани, и то у већини случајева чланови градске посаде. Носили су пољопривредне производе, највише жито.¹³³ О обиму трговине можда непосредније говоре подаци о приходу смедеревске скеле; осамдесетих година њен трогодишњи закуп износио је 662.913 акчи,¹³⁴ што представља импозантну суму чак и када се узме у обзир пад вредности новца у то време.